

DAWNE I WSPÓŁCZESNE KRAJOZNAWSTWO

ADAM CZARNOWSKI

Widokówki Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego

„Niemalą przyczyniły się do popularyzacji widoków kraju nasze pocztówki, które wydano w 243 typach, w ilości 835 000 egzemplarzy. Pocztówki te okrążyły całą kulę ziemską: można je znaleźć w księgarniach Nowego Jorku i Chicago, jak również we Władystoku i Irkucku, tj. jak idzie ogólny szlak pielgrzymstwa polskiego”.

Tak powiedział Aleksander Janowski w 1916 r. na zjeździe zorganizowanym z okazji 10-lecia Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego.

Rzeczywiście, widokówki wydane przez PTK spełniły dużą rolę w popularyzacji walorów krajoznawczych Polski, a w okresie zaborów stanowiły cenny instrument pobudzania uczuć patriotycznych, rozchodząc się m.in. dzięki członkom-korespondentom Towarzystwa daleko poza granice statutowej działalności PTK. Widokówki te miały interesującą tematykę ilustracji oraz starannie zredagowane podpisy, a także efektowną szatę graficzną i cieszyły się dużym zainteresowaniem i popytem.

Akcja wydawnicza PTK w zakresie widokówek wychodziła też naprzeciw rozwiniętej już na przełomie XIX/XX w. mo-

dzie wysyłania pozdrowień na pocztówkach, z różnych, odwiedzanych w czasie wojaży miejscowości oraz związanemu z tym tzw. sportowi kartkowemu, czyli kolekcjonerstwu*).

Polskie Towarzystwo Krajoznawcze rozpoczęło wydawanie widokówek w 1907 r., a więc faktycznie już w pierwszym roku swej pełnej działalności (założono je w końcu 1906 r.).

W sprawozdaniu Zarządu PTK za rok 1907 czytamy m.in.: „...wydano szereg pocztówek artystycznie wykonanych, dzięki łaskawej pomocy p. M. Wisznickiego...” W Towarzystwie działała wtedy Komisja Wydawnicza, która zajmowała się m.in. pocztówkami. Komisja ta składała się z 7 członków (jednym z nich był prezes PTK Zygmunt Gloger), przewodniczył jej Witold Wróblewski, a do bardzo aktywnych należał Mikołaj Wisznicki, malarz i fotograf.

*) Pierwsze widokówki ukazały się we Francji i w Niemczech w 1870 r. Zwyczaj przesyłania widokówek rozpowszechnił się żywiłowo ok. 1890 r. W Polsce pierwsze widokówki wydano na terenie Galicji po roku 1890. Do wielkich entuzjastów „sportu kartkowego” należeli m.in. Eliza Orzeszkowa i Henryk Sienkiewicz.

Szczegółowe dane o widokówkach znajdujemy w sprawozdaniu wspomnianej Komisji Wydawniczej za rok 1908 (w później publikowanych materiałach nie ma już tak dokładnych danych): „Niezmierzony pokup w społeczeństwie polskim zyskały wydane przez nas trzy serie pocztówek z tekstem objaśniającym...” (Faktycznie było to trzy rzuty po 2 serie — przyp. aut.). A więc 15 widoków zamków polskich: Bobolice, Bochońca, Ciechanów, Czersk, Janowiec, Kamieniec, Liw, Lublin, Mirów, Nowogródek, Ogrodzieniec, Olsztyn, Rabsztyn, Troki, Ujazd (oznaczone sygnaturą: I i kolejnymi numerami oraz datą 1907 r.), 6 widoków Pojezierza Suwalskiego: m.in. Czarna Hańcza i jez. Wigry (sygnatura A, kolejne numery i data 1907 r.); seria ta była wydana przy współudziale Oddziału PTK w Suwałkach, który „...podjął się rozsprzedaży znacznej części nakładu dla przysporzenia sobie dochodów...” Następnie 12 widoków zamków: Będzin, Brok, Iłża, Kazimierz n. Wisłą, Koło, Łęczyca, Międzybóż, Mir, Polica, Rawa, Siewierz, Żwaniec (sygnatura II, kolejne numery, data 1908 r.); 9 widoków Puszczy Białowieskiej: fragmenty lasu, żubry itp. (sygnatura B, kolejne numery, data 1908 r.); 10 widoków zamków: Chęciny, Korzkiew, Oporów, Otwock, Pieskowa Skala, Sandomierz, Szydłowiec, Tenczynek, Tyniec, Wiśnicz (sygnatura III, kolejne numery, data 1908 r.).

Nakład tych pocztówek wynosił po 2 tys. egz., cena 5 kopiejek. Członkowie PTK otrzymywali rabat: przy kupnie pojedynczych widokówek 10%, a przy nabywaniu setki 20%.

Oprócz wymienionych serii wydano jeszcze w 1907 r. specjalną widokówkę propagandową (bez sygnatury) ze stylizowanym wzorem haftu ludowego i czerwonym napisem „Polskie Towarzystwo Krajoznawcze w Warszawie”, a na odwrocie z cytataми statutu (tzw. Ustawy) o celach Towarzystwa, następnie zaś w 1908 r. okolicznościowe widokówki (Czerwińsk, Sulejów, Ciechanów z Opinogóra, wraz z mapką i portretem Zygmunta Krasińskiego) z okazji organizowanych do tych miej-

scowości wycieczek. Nakład tych widokówek — po 1000 egzemplarzy.

Warto przyrzeć się dokładniej akcji wydawniczej widokówek PTK. Niestety, w materiałach na ten temat są pewne luki, zwłaszcza w końcowym okresie działalności Towarzystwa. Najwięcej danych (ze sprawozdań PTK, istniejących zbiorów widokówek i luźnych informacji) odnosi się do lat 1907—1916, czyli w zasadzie do pierwszego dziesięciolecia PTK. Jednak i tu — od 1912 r. zaczynają zanikać systematyczne uprzednio sygnatury, daty, brak też dokładnych danych co do wysokości nakładów, niektóre jednak widokówki wydano w większych niż dawniej ilościach.

Na postawie posiadanych informacji można zestawzić następującą tabelę wydanych widokówek PTK (p. s. 211).

Z tabeli wynika, że w latach 1907—1915 PTK wydało 36 serii widokówek, w tym 3 wznowienia oraz dodatkowo 5 wzorów okolicznościowych z okazji wycieczek. Łącznie wydano ponad 260 widokówek. Liczba ta odpowiada wymienionej w cytowanym na wstępie przemówieniu Aleksandra Janowskiego. Dla ścisłości trzeba wspomnieć, że w *Pamiętniku Jubileuszowym PTK 1906—1956* podano, jakoby Towarzystwo wydało do 1914 r. tylko 24 pocztówki w nakładzie 96 tys. egz. Jest to oczywista pomyłka.

Należy dodać, że w omawianym okresie wydawaniem widokówek zajmowały się też, na swój rachunek, niektóre oddziały terenowe PTK, np. kujawski, łomżyński, piotrkowski, uwzględniając w ilustracjach tematykę swojego regionu. Nie ma jednak szczegółowych danych liczbowych z tego zakresu.

W okresie I wojny światowej i w pierwszych latach po odzyskaniu niepodległości wydawanie widokówek przez PTK uległo znacznemu ograniczeniu. Ze znanych, przybliżonych liczb globalnych wynika, że w latach 1917—1926 wydano łącznie ok. 150 tys. pocztówek, tj. ok. 5,5 razy mniej niż w pierwszym dziesięcioleciu działalności Towarzystwa. Później, w latach 1927—1931 wydano ok. 100 tys. pocztówek

WYKAZ WIDOKÓWEK WYDANYCH DO 1915 R.

Rok wydania	Sygnatura serii	Liczba	Temat
1907	—	1	Ozdobnik ludowy
	I	15	Zamki polskie
	A	6	Jez. Wigry, Czarna Hańcza
1908	II	12	Zamki
	B	9	Puszcza Białowieska
1908	III	10	Zamki
	C	14	Podole
	—	1	Czerwińsk
1909	—	1	Sulejów
	—	1	Okolice Clechanowa
	D	7	Krzemieniec
	E	4	Raszyn
	—	—	Serock
	—	1	Czerwińsk
	—	7 *)	Druskienniki
	—	4	Grunwald
1910	IV	11	Zamki
	F	15	Lysogóry
	G	4 *)	Żelazowa Wola
	H	6	Niemen
	I (wznowienie)	4	Puszcza Białowieska
	K	10	Stara Warszawa
1911	serie: kaszubska, lubelska, sandomierska — brak bliższych danych		
1912	V	9	Zamki
	—	7	Warszawa-Łazienki
	—	7	Jura Krakowska
	—	6	Krajobraz Polski II
1913	VI (wznowienie?)	7	Zamki
	—	4	Chełm
	—	12	Poługa i okolice
	—	15 *)	Zdroje Raduni
	—	12 *)	Krajobraz Polski
1914	— (wznowienie)	4 *)	Raszyn
	—	12 *)	Zabytki
	—	10 *)	Warszawa
	—	4 *)	Włlanów
1915	—	7 *)	Zamki
	—	7	Portrety krajoznawców

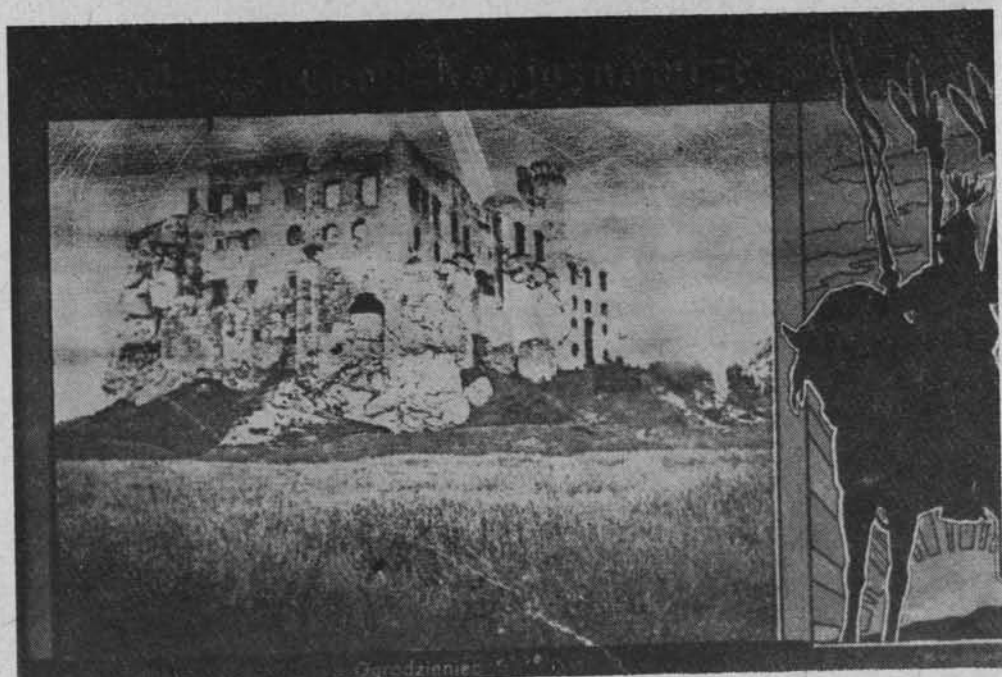
*) dane przybliżone.

(według danych z przemówienia A. Janowskiego na 25-lecie PTK). Tak więc w ćwierćwieczu działalności osiągnięto w Towarzystwie liczbę miliona wydanych widokówek.

Słabe wyniki lat 1917—31 wytłumaczyć można przyczynami obiektywnymi: trudnościami edytorskimi, finansowymi i organizacyjnymi. Nastąpiło też znaczne zmniejszenie sprzedaży widokówek. Ze sprawozdań finansowych wynika np., że

w 1916 r. było w magazynie ok. 160 tys. egz. pocztówek, a w rok później liczba ta niewiele się zmniejszyła. Jeszcze w 1928 r. napisano w sprawozdaniu Oddziału Warszawskiego PTK, że „...nie udało się przeprowadzić wznowienia wydawnictw pocztówkowych”.

Nieco ożywiła się działalność w zakresie wydawania pocztówek PTK w latach trzydziestych. Ukazały się m.in., cieszące się stale powodzeniem zamki polskie. Spo-

Widokówka z pierwszej serii pocztówek PTK z 1907 r., z wizerunkiem ruin zamku w Ogrodziencu, który stał się szczególnym symbolem narodzin Towarzystwa

Widokówka z 1908 r., przedstawiająca ruiny zamku w Iłży

Widokówka z 1908 r.

Widokówka z 1909 r., charakterystyczne przypomnienie rocznicy z dziejów narodowych

Widokówka z 1910 r.

ro serii o tematyce regionalnej wydały też oddziały terenowe PTK, np. w Krakowie, Piotrkowie, Szamotułach, Warszawie. Ogólnie jednak władze Towarzystwa oceniły działalność wydawniczą do 1938 r. jako słabą. Niewątpliwie zaważyły na tym zarówno przyczyny organizacyjne w samym Towarzystwie, jak i emocjonalne, jeśli idzie o nabywców widokówek — tj. osłabienie istniejących dawniej, podczas zaborów, bodźców patriotycznych. Trzeba też dodać, że w omawianym okresie rozwinęły się na stosunkowo dużą skalę inne wydawnictwa, produkujące pocztówki, jak: „Ruch”, „Książnica Atlas”, „Sztuka”.

Były to dobrze zorganizowane przedsiębiorstwa profesjonalne. Istniały też liczne przedsiębiorstwa mniejsze. Wydawaniem widokówek, w stosunkowo małych jednak nakładach i o słabym poziomie graficznym, zajmowało się też Polskie Towarzystwo Tatrzańskie, a zwłaszcza Sekcja Narciarska PTT. (Pierwsze widokówki PTT wydano w 1909 r.).

Po II wojnie światowej, na zjeździe PTK w kwietniu 1947 r., przyjęto w planie pracy m.in. wydawanie pocztówek. Szczególną uwagę poświęcono tematyce Ziemi Zachodnich i Północnych. Do 1950 r. wydano kilkaset pocztówek w nakładzie ok. 8 mln egz. Ten olbrzymi wzrost produkcji widokówek spowodowany był rozwojem czasów i turystyki oraz zapotrzebowaniem na ilustrację krajoznawczą po okresie wojny i okupacji. W tej sytuacji trzeba było powołać specjalne przedsiębiorstwo. Nastąpiło to po połączeniu PTK i PTK — w PTTK. Utworzono „Foto-Pam” PTTK, które uruchomiło zakłady produkujące widokówki: w 1952 r. w Kłodzku i w 1954 r. w Jaśle.

Tematyka i szata graficzna widokówek

W sprawozdaniu Zarządu PTK za rok 1910 znajdujemy następującą wypowiedź: „Pocztówki są wydawane przez Towarzystwo z pewnym planem. Dajemy pierwszeństwo tematom aktualnym, czyniąc za- dość mniej lub bardziej realnej potrze- bie...”

Polityka wydawnicza szła więc w kie- runku uwzględniania tematów o szczegól- nych walorach krajoznawczych, obiektów związanych z wydarzeniami historyczny- mi, ze słynnymi ludźmi — tradycją i kul- turą narodową, którym poświęcono uwagę w organizowanych przez PTK prelekcjach i wycieczkach. Było to więc dopełnienie działalności patriotycznej Towarzystwa.

Wartościom plastycznym widokówek PTK towarzyszyły obszerne zwykle pod- pisy, zamieszczane na stronie adresowej

(na rewersie). Dla przykładu cytujemy podpis na jednej z pocztówek z serii zamków z 1908 r. „Będzin nad Czarną Przemszą, miasto powiatowe gub. piotrkowskiej, stacja dr. żel. Warszawsko-Wiedeńskiej. Zamek wznosił jeszcze Bolesław Wstydlivy, a Kazimierz W. przebudował. Ważny punkt strategiczny na granicy Śląska. Tu zawarł traktat Zamoyski po wzięciu pod Bieczyną Arcyks. Maksymiliana. W 1830 r. zamek zaczęto restaurować na pomieszczenie szkoły górniczej, obecnie jednak w ruinie”. Na innej widokówce, wydanej przez Oddział Łomżyński PTK w 1913 r. czytamy: „Jednaczewo — wieś włośc. w dolinie lewego brzegu Narwi, 5 wiorst od Łomży, hodowla krów, przemysł mleczny. W majorackim lesie jednaczewskim, obfitującym w roślinność — o 4 w. od Łomży zagajnik „Rycerski Klerz” z mogiłą Stacha Konwy, wodza Kurpiów, który w walce z wojskami rosyjsko-saskimi za Augusta II, wzięty do niewoli, tu miał być powieszony i pochowany”.

Do powodzenia widokówek PTK oraz ich oddziaływania patriotycznego przyczyniała się również szczególnie efektowna szata graficzna, stosowana do ok. 1913 r. Chodzi tu głównie o winiety z symbolami patriotycznymi i regionalnymi, jak sylwetki husarii lub elementy strojów husarskich (na widokówkach z serii zamków), głowy żubrów (na pocztówkach białowieskich), jelenie i kapliczki (na łysogórskich), syreny i ozdobne kraty (na warszawskich), wzory ludowe (na kujawskich) itp. Winiety utrzymane są w stylu secesyjnym, wykonane w kolorach z dominacją złotego, czarnego, zielonego, czerwonego. U góry, nad ilustracją, z reguły umieszczony jest stosunkowo duży napis: „Polskie Towarzystwo Krajoznawcze” lub ewentualnie „Oddział...” Wyjątkowo trafiał się skrót: „PTKraj”. Napis ten został wydrukowany na I, II i III serii (zamki) pismem o kroju gotyckim, na pozostałych kartach — wersalikami.

Główną ilustrację widokówek stanowiły reprodukcje fotografii czarno-białych; umieszczano je czasem na tle zielonym lub kremowym (tinta). Wokół zdjęcia sto-

Widokówka z ok. 1910 r.

sowano często ramkę w postaci linii lub liści.

Na niektórych widokówkach było kilka małych zdjęć, uzupełnionych portretami słynnych ludzi, nutami, wieńcami laurowymi lub jakimiś symbolami. Takie właśnie są pocztówki z serii obejmującej tematykę Raszyńska, Żelazowej Woli, okolic Ciechanowa, Krzemieńca. Widzimy na nich wizerunki księcia Józefa Poniatowskiego, Chopina, Krasińskiego, Słowackiego oraz m.in. nuty mazurka i mapę okolic Ciechanowa.

Widokówka. z 1910 r.

Kto był autorem tej pomyslowej i urozmaiconej szaty graficznej?

We wspomnianym poprzednio sprawozdaniu Zarządu PTK za rok 1907 wymieniony jest Mikołaj Wisznicki. Jego też nazwisko znajduje się pod ilustracjami wszystkich prawie widokówek wydanych przez PTK do 1910 r. Inicjały MW pojawiają się też na widokówkach z 1912 i 1913 r. Wyjątkowo na pocztówkach z serii Łazienki (1912 r.) są inicjały J.K. Niewątpliwie więc Wisznicki — m. in. twórca znaku PTK — projektował i wykonywał oprawę graficzną widokówek.

Na widokówkach PTK wydanych do 1911 r. nie ma nazwisk autorów reprodukowanych zdjęć. Wiadomo, że Towarzystwo miało zasobne archiwum fotografii (i przeźroczy), wykonanych przez Janowskiego, Wisznickiego i innych; że zbiorów tych czerpało m. in. tematy swoich pocztówek Warszawskie Towarzystwo Regionalne. Wydaje się, że głównym autorem reprodukowanych na pierwszych seriach pocztówek PTK zdjęć był także Mikołaj Wisznicki.

Od 1912 r. coraz częściej spotykamy nazwiska autorów. Są to w większości działacze PTK jak K. Kulwiec i M. Wisznicki, następnie St. Thugutt, J. Niekrasz, Z. Marcinkowski, J. Bulhak. Po II wojnie światowej fotografują dla PTK m. in. J. Bulhak, T. Dohnalik, T. Falkowski.

Widokówki PTK, wydane zwłaszcza przed I wojną światową, cieszyły się nie tylko zainteresowaniem nabywców, ale znalazły sobie również uznanie na kilku wystawach. W 1908 r. zaprezentowano je po raz pierwszy na wystawie pocztówek Koła Ziemianek, zorganizowanej w dolnym salonie Zachęty w Warszawie. Ekspozycja obejmowała jeden ekran kompozycji plastycznej M. Wisznickiego. Przy okazji warto dodać, że Koło Ziemianek wydawało interesujące serie widokówek o tematyce etnograficznej, z pięknymi, kolorowymi winiętami.

W rok później odbyła się Wystawa Przemysłowo-Rolnicza w Częstochowie, na której m. in. znajdowała się ekspozycja wydawnictw PTK. Towarzystwu przyznano złoty medal: „(...) za działalność na po-

lu wydawnictwa pocztówek, opisów i map krajoznawczych”.

Najwyższą nagrodę w postaci dyplomu uznania przyznano widokówkom PTK na Wystawie Pocztówek w Warszawie w 1911 r.

Obecnie zachowało się niewiele widokówek wydanych przez PTK — zwłaszcza z

okresu przed I wojną światową. Posiadają je w zasadzie nieliczni kolekcjonerzy*).

*) Autor zwraca się z prośbą do wszystkich, którzy mają pocztówki wydane przez PTK w latach 1907—1950, o nawiązanie kontaktu. Podajemy adres: ul. Marzanny 10/44, 02-649 Warszawa.

(Reprodukcje autora)

Rewers widokówki z 1913 r.

